

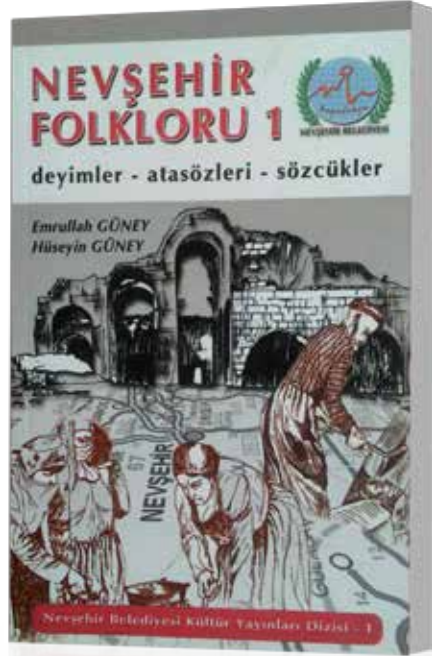
NEVŞEHİR'DEN DERLENEN ATASÖZÜ VE DEYİMLER ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Nail Tan

Dil ve halk kültürü derlemeleri içinde özel bir yer ve öneme sahip atasözü, deyimlerle ilgili müstakil kitaplar üzerindeki değerlendirmelerimizi sürdürüyoruz. Amacımız; yeterince halkla kucaklaşmamış, konuşma sofralarına konuk olmamış, duldada kalmış, gün değmemiş, kabuğu çatlamamış, dillerde seyahat sürecine başlamamış sözlerle ilgililerin dikkatini çekmek. Yeni atasözü, deyim derleyicilerine uyarılarda bulunmak. Daha önce *Türk Dili*'nde Fethiye (S 783, 3/2017), Beypazarı (S 805, 1/2019), Kırşehir Dalakçı köyü (S 812, 8/2019) ve Niğde'den (S 835, 7/2021) derlenmiş atasözü, deyimleri kapsayan kitaplarla ilgili bazı tespitlerimizi yayımlamıştık. Bu yazımızda ise Nevşehir'den derlenmiş bazı atasözü ve deyimleri bir araya getiren bir kitabı kısaca değerlendirmeye çalışacağız:

Nevşehir Folkloru 1/Deyimler, Atasözleri, Sözcükler; Derleyenler: Emrullah Güney, Hüseyin Güney; Bs. Haz. Celal Korkmaz, Mustafa Kaya, 2. bs., Ankara 2006, 170 s. Nevşehir Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi:1.

Nevşehir Folkloru 2'de ise (Mersin 2009) aynı derleyiciler yaşanmış olaylar çerçevesinde illerinin bazı kültürel değerlerini ele alıyorlar. Olaylar içinde bol bol atasözü ve deyimler kullanıldığı göze çarpıyor. Derleyicilerden Prof. Dr. Emrullah Güney'i 2005 yılında Diyarbakır'da yayımladığı *Köy Yârenliği* kitabıyla da tanıyoruz. Halk kültürü zenginliklerimizin Nevşehir köylerinde günlük konuşmalara, sohbetlere nasıl

yansıdığı hikâye diliyle ortaya konulmuştur bu kitapta.

Birinci kitaptaki atasözü ve deyimlerin derleyicisi Prof. Dr. Emrullah Güney ve yeğeni Hüseyin Güney'i tanımadan, derlemelerinin önemini, değerini yeterince kavrayamayız. Telefonla kendisinden ve genel ağdan şu bilgileri derledik:

Prof. Dr. Emrullah Güney, 1947 yılında Nevşehir'in Göre köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Göre ve Nevşehir'de tamamladı. Ankara Üniversitesi DTCF Coğrafya Bölümünü bitirdi (1968). Bir süre MTA'da çalıştı. Nevşehir Merkez Ortaokulu (1971-74), Ürgüp Lisesi (1974-76), Zara Lisesi (1976-77) ve Yozgat Kadışehir Ortaokulunda (1977-78) coğrafya, sosyal bilgiler öğretmenliğinin ardından Elazığ Fırat Üniversitesinde asistanlığa başladı. Orta Kızılırmak bölgesinde yaptığı coğrafi araştırmalar sonucu hazırladığı doktora

tezini başarıyla savunarak Dr. unvanını aldı (1984). Diyarbakır Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Coğrafya Ana Bilim Dalında 1995'te doçent, 2004'te de profesörlüğe terfi etti. 2014'te üniversiteden emekliye ayrıldı. Nevşehir Merkez Ortaokulunda görevli iken Hüseyin-Hatice ve Sonsel Güney'le birlikte hazırladığı "Göre Köyü Folkloru" adlı çalışma, bizim Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Millî Folklor Enstitüsü Md. Vekilliği yaptığımız dönemde (1972-1974) derleme ödülünü kazanmıştı (1973). Prof. Güney'in mesleki kitaplarının yanında sözlük bilimi alanında da bazı yayınları bulunmaktadır: *Jeomorfoloji Sözlüğü* (R. Bozyiğit, A. Meydan'la, Konya 2014), *Çevrebilim/ Ekoloji Sözlüğü* (R. Bozyiğit, A. Meydan, T. Kılıç, İ. Bulut'la, Konya 2016) gibi.

Diğer derlemeci, amca oğlu Hüseyin Güney de 1945 yılında Nevşehir'in Göre köyünde doğdu. Göre köyü ve Nevşehir merkezinde ilk ve orta öğrenimini tamamlayıp ilkökul öğretmeni oldu. Öğretmenliği sırasında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Fransızca Bölümünü bitirip Fransızca öğretmenliğine başladı. Altı yıl Hollanda'da olmak üzere otuz yıl öğretmenlik yaptıktan sonra emekliye ayrılıp Mersin'e yerleşti. Mesleğinin yanı sıra çocuklara yönelik hikâye, romanlar yazıp ödüller kazandı. 2019 yılında hayata veda etti.

Kitabın başındaki ön sözden (s. 7), derlemelerin yapıldığı yer, zaman ve yöntem hakkında merak ettiğimiz bazı bilgilere ulaşıyoruz:

"*Nevşehir Folkloru 1'i*, 1993 yılında 10x15 cm. boyutunda 74 sayfa olarak kendi olanaklarımızla yayımlamış ve çok sınırlı sayıda insana ulaştırabilmiş-tik. Aradan geçen 13 yılda derlediğimiz söz değerleriyle kitabımız daha da gelişti. Şimdi ikinci basımı yapıyoruz. Bu kez basım, dağıtımı Nevşehir Belediye-

si üstlendi. Böylece, kitabımız daha çok insana ulaşma olanağına kavuştu."

(...)

"Daha 20-30 yıl önce Nevşehir yöresinde kullanılan pek çok sözcük, bugün unutulmuş. Oysa bunlar bizim öz değerlerimizdi. Özümüzü yitirirsek bağimsızlığımızı, özbenliğimizi nasıl koruruz?"

"Acıgöllü, Avanoslu, Derinkuyulu, Gülşehirli, Hacıbektaşlı, Kozaklılı ve Ürgüplü hemşehrilerimiz, gelin elbirliğiyle Nevşehir'imizin söz değerlerini yitip gitmeden derleyelim. Hatta ivedi davranarak kaynağın suyunu bir havuzda toplayalım. Kültür bahçemizi bu yaşam suyu ile dilimizin iksiriyle sulayalım."

"Teşekkür" bölümünde (s. 9-10), kitabın 50 yıllık bir emek sonucu hazırlandığı belirtilirken aldığı derleme notlarını cömertçe derleyicilere veren on altı kişiye, kendi kaynak kişilerine ve baskıda emeği geçenlere isim isim teşekkür edilmektedir. Baskıya hazırlayanlardan Mustafa Kaya "Nevşehir İli Halkının Yerleşim Kökenleri" (s. 11-14) ve "Yayına Hazırlayanların Notu" (s. 15-18) başlıklı yazılarında; sözleri yaratan halkın özellikleri ile sözleri derleme yöntemi hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermiştir. Bu açıklamadan öğrendiğimize göre, derlemelerin yapıldığı ilk yıllarda tarih, yer, kaynak kişi bilgileri kaydedilmemiş, zamanla bu yanıltan dönüşmüştür. Ancak, birlik beraberlik açısından kitap baskıya hazırlanırken sözlerle ilgili bu temel açıklamalardan vazgeçilmiştir. Deyimlerin anlamları genellikle açıklanmış, bazıları cümle içinde kullanılmış, atasözlerinde ise bu yol izlenmemiştir. Derlenen sözlerin, sözlüklerde yer alıp almadığı konusunda bir araştırma yapılmamıştır. Derleyicilerin böyle bir mecburiyeti de yoktur. Yine bu çerçevede TDK'nin 1953-1959 yılları arasındaki dil ve dile dayalı

halk kültürü ürünleri derleme seferberliği sonucu yayımlanan *Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler I-II* (1969, 1971) kitabında yer alan Ali Rıza Önder, Mehmet Türkkân derlemesi az sayıda ki atasözü ve deyimde bakılmamıştır. Tabii bu da bir tercih konusudur. Derleyicilerin sadece kendi derlediği sözlerle yetinmeleri bizce de doğru bir davranış olup kitabın değerine, önemine gölge düşürmez. Sadece, adı *Nevşehir Folkloru 1: Deyimler, Atasözleri, Sözcükler* olunca insan daha fazlasını arıyor...

Güneyler'in derlemesinde, kitaptaki sıralamaya göre 704 deyim, 710 atasözü ve 1385 mahallî sözcük bulunuyor. Atasözü ve deyimleri incelediğimizde, bu tür çalışmaların neredeyse tamamında karşılaştığımız iki sorunun, burada da var olduğunu görmekteyiz. İlk sorun atasözü ve deyim olmayan söz varlıkları. İkincisi ise atasözünü deyim, deymi atasözü gibi değerlendirme yanılgısı. Bu sorunlar, iki kalıplaşmış söz varlığıyla ilgili daha önce yapılmış sözlük çalışmalarının yetersizliğinden kaynaklanıyor. Derleyici Güneyler, ister istemez geleneğin rüzgârına kapılmışlardır. Amacımız, kitabın Türk atasözü ve deyim dağarcığına katkılarını ortaya koymak olduğundan, işaret ettiğimiz sorunlarla ilgili az sayıda örnek vermekle yetineceğiz:

a. Atasözü olmayanlar

Âşık dediğin çalgı diye bağlamayı, ışık diye ay ışığını, döşek diye çimeni sever (s. 63). Özdeyiş/vecize olmalı.

Türkü dediğin ya adamı ağlatmalı ya oynatmalı (s. 84). Özdeyiş/vecize olmalı. Neşet Ertaş kaynaklı olduğu rivayeti var.

Dört şey asla geri alınmaz; söylenen söz, atılan ok, geçmiş hayat ve kaçırılan fırsat (s.70). Özdeyiş/vecize olma ihtimali yüksek. Atasözü söz dizimine uymuyor.

b. Deyim olmayanlar

çıtlık gibi: Pek Ekşi (S.29).

dikleşmek: Karşı Gelmek (S.30).

ediklemek: İnsanı Huzursuz, Rahatsız Etmek (s. 32).

eminmek: Faydalanmak, Fayda Temin Etmek (s. 33).

ferik elması gibi: Güzel (Kadınlar İçin, s. 33).

löm löm: Ağır ve kabaca yürümek (s. 43).

c. Atasözü gösterilen deyimler

Adam sandım eşeği, kaba serdim döşeği (s. 62).

Aklımı size vereyim de davar çobanı mı olayım? (s. 62).

Anası esvabına cep dikmemiş (s. 63).

Cihan yansa hasırı göynümez (s. 67).

Eli hamur ovalar, gözü dana kovalar (s. 71).

Ereğli yokken armudun adı neydi? (s. 71).

Övünme çördük, seni de gördük (s. 81).

Gelelim asıl konumuza. Güneyler'in atasözü ve deyim derlemeleri içinde, sözlüklere girmesi gereken çok sayıda söz var. Bir bölümü çiçek açmış, meyveye dönüşmeyi bekliyor; çoğu ise sözlüklere girmiş sözlerin çeşitlemesi durumunda. Bu görüşümüzü desteklemek, doğrulamak amacıyla seçtiğimiz onar atasözü ve deymi, kaynaklar bölümündeki belli başlı sözlüklerle de karşılaştırarak örnek olarak sunuyoruz:

a. Atasözleri

Aklı olmayanın avlağısı olmaz (s. 62).

Bohçada urba eskimez (s. 66).

Bütün acılara dayanılır, yeter ki ekmeğin olsun (s. 66).

Can cümleden önce gelir (s. 67).

Esnafin ayağı kırık gerek (s. 72).

Geçici evi donatıp kalıcı evi ihmal edene şaşarım (s. 73).

Kalbur sudan ne getirecek bakalım? (s. 72)

Öküz ettiler, dört ayağını dokuz ettiler (s. 80)

Yas kocamaz (s. 86).

Zenginlik gurbeti vatan, fakirlik vatani gurbet yapar (s. 88).

b. Deyimler

Ağzına su alıp oturmak: Suskun kalmak, konuşmamak (s. 21).

Anası öğüt verirken itin sırtında kırk sinek saymak: Verilen öğüt veya tenbihatı can kulağıyla dinlememek (s. 23).

Bir eşeğe dokuz kişi bindirip kendi de kuyruğuna binmek: Becerikli olmak, güç işlerin içinden çıkmayı bilmek (s. 26).

Çömleği zincirle bağlamak: Düz bir alana (araziye) sahip olamamak. “Göreliler, çömleği tandıra zincirle bağlarlarmış.” (s. 29)

Güneyler’in *Nevşehir Folkloru 2: Yaşanmış Olayların Öyküleri* kitabında Hüseyin Güney, bu deyimın kaynağını şöyle açıklıyor: “Göre köyü oldukça dik bir yamaca kurulmuştur. Tandırda çömlek içinde yemek pişirilirken, devrilmemesi için eskiden zincirle ocağın duvarına bağlandığı görülüyormuş. Nevşehir-liler, Görelilere şöyle takılıyorlarmış: Aman çömlekleri iyi bağlayın, tandırda devrilmesin.” (Güneyler, 2009: 140) Tedbirli olmak anlamında yaygınlaşması beklenmektedir.

Davulun kasnağına vurmak: Bir işi istek-sizce yapmak, yapılmasını engellemek (s. 29).

Fasulye kabak, başka yarenliğe bak!: O işi bırak; başka konulardan konuşalım (s. 33).

Gözü bakıp gövdesi erimek: Çaresiz kalmak, elinden bir şey gelmemek (s. 35).

İnceyi ipe kalını çöpe dizmek: Güç bir işten başarıyla çıkmak (s. 38).

Lafın gavurunu konuşmak: Gereksiz, başkasını incitecek sözler söylemek (s. 43).

Maccan sığırı gibi çaycak gidip suycak gelmek: Maccan (Göreme). Verilen görevi bitirmeden gidilen yerden kısa sürede dönmek (s. 44).

Sonuç

Emrullah Güney, Hüseyin Güney’in Nevşehir’le ilgili atasözü ve deyim derlemelerinin özellikle deyimler bölümü, dilimize pek çok söz varlığı armağan etmektedir. Dizinin ikinci kitaplarında derleyiciler, bu sözlerden bir bölümünün doğuşuyla ilgili olayları açıklamışlardır. Atasözü, deyim sözlüğü hazırlayıcıların bu tür çalışmaları değerlendirmeleri şarttır. Hâlâ eksikliği az, anlamları tama yakın verilmiş Türkiye Türkçesine ait yeterli bir atasözü ve deyim sözlüğüne sahip olduğumuzu söyleyemiyoruz.

Kaynaklar

Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri Sözlüğü*, 7. bs., İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, 486 s.

Aksoy, Ömer Asım, *Deyimler Sözlüğü*, 7. bs., İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, 497+1205 s. .

Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları: 184, İstanbul 2009, 1140 s.

Bilgin, Muhittin-Bilgin A. Can, *Tanıklarla Deyimler Sözlüğü*, 5 Cilt, Yayın B., İzmir 2014, 2980 s.

Eyüboğlu, E. Kemal, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, 2 Cilt, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1973-1975, 329+528 s.

- Güney, Emrullah-Güney, Hüseyin, *Nevşehir Folkloru 2: Yaşanmış Olayların Öyküleri*, Mersin 2009, 144 s.
- Parlatır, İsmail, *Atasözleri*, Yargı Yayınevi, Ankara 2007, 574 s.
- Parlatır, İsmail, *Deyimler*, Yargı Yayınevi, Ankara 2007, 963 s.
- Saraçbaşı, Ertuğrul, *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, 2 Cilt, YKY: 3170, İstanbul 2010, 1314 s.
- Sinan, Ahmet Turan, *Türkçenin Deyim Varlığı*, 2. bs., Kesit Yayınları, İstanbul 2016, 536 s.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 2. bs., İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977, 581 s.
- TDK, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Haz.: Şükrü H. Akalın, Recep Toparlı, Belgin Tezcan Aksu, 2009, genel ağ: www.tdk.gov.tr/index.php?option=com:atasozleri&view=atasozleri
- TDK, *Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler*, 5.bs., Haz.: Mustafa S. Kaçalın, TDK Yayınları 279, 331, Ankara 2016, 494 s.
- Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, 3. bs., Excellence Publishing, İstanbul 2013, 704 s.
- Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, 3. bs., Excellence Publishing, İstanbul 2013, 716 s.